

IZAZOVI I ISKUŠENJA GOVORNIČKOG UMIJEĆA

Radovan Radonjić

This article is a short reminiscence of the role which the rhetoric had in the civilizational course of humanity. It is intended for those who, after reading it, would say: „Where are we today in relation to this?“

Dokazano je: govorništvu, kakvo je crnogorsko - nastalom iz bogatih kulturnih zasada naroda iskonski nadahnutog prkosom, ponosom i odanošću ideji pravde, slobode i jednakosti - mjesto je u svjetskom vrhu. Tim prije, što njegovoj osebujnoj strukturi i arhitekturi ne nedostaju, ni aktuelnost sadržaja i univerzalnost poruka, ni metodičnost i kritičnost, ni složenost i silina dramske kompozicije, ni etičko-refleksivna izvornost i životnost. Krase ga autonoman, atraktivan i uvjerljiv stil i autentični narodni jezik, neponovljivo sučeljavanje kontrasta, gradacija i simbola, bogata i smislena upotreba ukrasnih figura - i sve drugo što se u nauci smatra važnim za opšti kvalitet i domete ove vrste čovjekovog stvaralaštva i umijeća.

Tome nasuprot, ne bi trebalo vršiti nikakva posebna istraživanja da bi se otkrilo da savremena crnogorska populacija – shvaćena i kao zbir pojedinaca svih relevantnih uzrasta i nivoa obrazovanja, i kao društvo sa svojim institucijama, ambicijama

i razvojnim programima - ili ne pridaje osobitu pažnju ovoj vrsti svog duhovnog života (i potvrđivanja), ili se, izjednačavajući puku rječitost sa dobrim govorništvom, zadovoljava „darovima prirode“.

Ovaj prilog, predstavlja kratko podsjećanje na ulogu koju je govorništvo imalo u civilizacijskom hodu čovječanstva. Namijenjen je onima koji bi, kad ga pročitaju mogli da postave pitanje: „De smo, danas, u odnosu na sve ovo“?

*

O dinamici promjena u načinu i sadržajima čovjekovog života tokom 500.000 godina, koliko se smatra da ovaj traje na Zemlji, postoje mnoge pretpostavke. Po jednoj od njih, na primjer, obrada zemlje, javlja se u kasnoj fazi tog procesa, prije „samo“ 12.000 godina, dok civilizacije nijesu starije od 6.000 godina.¹ Na toj pretpostavci Entoni Gidens pravi sljedeću procjenu: ako se svekoliko dosdašnje postojanje čovječanstva zamisli kao jedan jedini dan, „onda možemo reći da je obrada zemlje nastala tek u 23 časa i 56 minuta, a civilizacija u 23 časa, 59 minuta i 30 sekundi“, s tim što su promjene „koje su se dogodile u posljednjih 30 sekundi ovog čovjekovog 'dana' veće nego sve prethodne“.²

Za pojavu govorničke vještine nema ovakvih ili sličnih podataka i objašnjenja. Nema čak ni pretpostavki kada se ta vještina mogla pojaviti. Jedan od indikatora u tom pogledu bi, na primjer, mogao da bude upravo nastanak zemljoradničkih društava. Ovo, makar, zbog toga: prvo, što je za zemljoradnička društva karakteristična socijalno - ekonomska diferencijacija koja seže čak do nivoa klasne podjele i sukoba, odnosno političkoppravna nadgradnja koja, naročito od vremena pojave u njima

¹ Entoni Gidens, *Sociologija*, Podgorica, 2001, str. 316.

² *Isto*.

tzv. istočnih despotija, sasvim korespondira sa takvom „ekonomskom osnovom“; drugo, što je logično pretpostaviti da tom nivou ekonomske i političke razvijenosti odgovara komunikacija koja znatno nadilazi ono što se uobičajeno naziva artikuliranim govorom, u smislu jasnog izdvajanja i povezivanja misaonog procesa u logičku cjelinu; treće, što je teško zamisliti da komunikacija u interesno pluralizovanom i polarizovanom društvu kakvo je zemljoradničko može biti lišena bilo koje od, kako neki autori smatraju, pet relevantnih funkcija - od *referencijalne* (saopštavanje činjenica i podtaka) i *ekspresivne* (izražavanje stanja), preko *formativne* (uticaj na druge) i *orijentirajuće* (razumijevanje situacije), do *socijalne* (uspostavljanje društvenih odnosa).³ Štoviše, za neke od tih komunikacionih oblika i sadržaja bi se moglo pretpostaviti da su postojali i znatno ranije, u vrijeme tzv. lovačko-sakupljačke privrede, prije oko 20.000 godina. Tim prije, što ni tadašnja, tzv. predmoderna društva, uprkos „uprošćenosti“ svoje organizacije (nemaju razvijenije oblike podjele rada, ne poznaju veće imovinske razlike, nemaju potrebu za vlašću i vladavinom, nijesu politički sukobljena i ne ratuju), nijesu bila lišena izvjesnih oblika regulacije unutargrupnih odnosa, podijeljenih uloga u odlučivanju i vršenju javnih i ceremonijalnih aktivnosti, te brige za materijalnu opskrbu i fizičku zaštitu svih svojih članova. I što, kao takva, nijesu mogla opstati bez odgovarajuće komunikacije, koja je bila utoliko razvijenija što je usljed snažnog prisustva mitsko-religijskih oblika svijesti morala simbolički i značenjski izlaziti izvan okvira i sadržaja onoga što su ljudi srijetali u stvarnom životu. Šteta što se o tome malo zna velika je i nenadoknadviva, osobito u dijelu koji se odnosi na provjeru da li je govornička vještina bila razvijena i prije civilizacije (shvaćene kao nivoa kulturne emancipacije na kome život ljudi počinje da se odvija

³ Vedrana Spaić Varkaš - Miroslav Kukoč - Slavica Bašić, *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju (Rječnik)*, Zagreb, 2001, str. 252.

u skladnoj zajednici, saobrazno normama i sadržajima koje više od ostalog determinišu prosvijećenost, obrazovanost i poštovanje njihovih osnovnih prava i sloboda), te ako jeste, koliko je doprinijela unapređenju ove. Razloga što su hiljade godina razvoja govorničke vještine prije ili unutar raznih drevnih civilizacija izmakle pažnji naučnih istraživanja ima više i ne odnose se samo na nedostatak relevantnih izvora i građe. Neki od njih, barem kad je u pitanju zapadni svijet, nalaze se i u evrocentrističkoj navadi da se pamte i pominju kao važni samo dometi i rezultati domicilne civilizacije. Tipičan primjer te vrste je, na primjer, objašnjenje da je „štampanje pronalazak koji je u Evropu došao iz Kine“, ali da je „prvu štamparsku mašinu pronašao Johan Gutenberg 1454. godine“. ⁴ Isto je, samo u nešto drugačijem kontekstu, kad se grčkim filozofima (Platonu i Aristotelu prije svih) pripisuje autorstvo rasprave o dobrim i lošim oblicima državne organizacije i vršenja vlasti u njoj, uprkos činjenici da Herodot stotinak godina prije njih u svojoj *Istoriji grčko-persijskih ratova* tu priču pripisuje persijskim vojskovođama Otanu, Megabizu i Dariju. ⁵ Zadovoljavanje takvim načinom premošćavanja nepoznatog dovelo je do toga da se nasuprot činjenicama koje govore drugačije – kakve su, na primjer, staroindijska mudrost, zapisana u *Vedama* 2.000 godine prije nove ere, da je „govor sabirno mjesto svih ljudskih znanja“, ⁶ ili Hamurabijevo objašnjenje o neupitnoj sveopštoj važnosti njegovog zakonika iz 1750. godine prije nove ere („Po zapovijesti Šamaša, velikog sudije neba i zemlje, moj zakon vlada svijetom, a po odluci Marduka, mogega gospodara, ne postoji niko ko može ukinuti moje odluke“) ⁷ –

⁴ Entoni Gidens, *op. cit.*, str. 255.

⁵ Razgovor trojice Persijanaca na pomenutu temu, kaže Herodot, odista je vođen, iako će „nekim Helenima izgledati nevjerovatan“ (*Država i politika*, Beograd, 1968, knj. I, str. 12-13).

⁶ Radovan Radonjić, *Govorništvo*, Podgorica, 1999, str. 7.

⁷ Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, Cetinje, 2010, str. 35.

kao pažnje vrijedan prostor na kome se rađa govornička vještina pominje isključivo Mediteran iz druge polovine grčko-rimske antike. No, i sa tim redukcijama, kojima se ostavlja u sjenci nepoznatog vrijeme od oko 1.000 do 1.500 godina, koliko je proteklo između pomenutog vedskog zapisa i Hamurabijevog iskaza i pojave poznatih i priznatih grčkih i rimskih retoričara, opet se može kazati:

- da prvi pokušaji ritmički oblikovanog izražavanja, čiji je cilj da se onaj s kim se komunicira pridobije za nešto ili odvрати od nečega, sežu iz daleke prošlosti;

- da se najveći dio cjelokupnog duhovnog stvaralaštva drevnih civilizacija prikazuje i iskazuje putem govorništva;

- da s pojavom pismenosti, govorništvo izrasta u jedan od najvažnijih elemenata cjelokupne čovjekove duhovne kulture;

- da ta vještina, više od bilo koje druge, simbolizuje i spaja lijepo, dopadljivo i korisno, služi uzajamnom uvjeravanju i pridobijanju subjekata u govornoj komunikaciji i ima najširu kulturnu funkciju;

- da su nadahnuti, dramski komponovani iskazi dugo bili jedini način na koji je čovjek mogao da saopšti, sačuva i afirmiše neke bitne sadržaje i principe svog života;

- da je potreba čovjeka za lijepim, stilski i jezički dotjeranim, uvjerljivim i dopadljivim govorom ravna njegovoj potrebi da govori uopšte.

Govorništvo se razvija postepeno, uporedo sa drugim čovjekovim sposobnostima i vještinama i zavisno od njih. U početku je predmet interesovanja relativno uskog kruga prosvijećenih i onih koji su prirodom svog zanimanja ili pozicijom na hijerarhijskoj ljestvici društvene organizacije upućeni da ga koriste kao „sredstvo za rad“. I nije odvojeno od drugih oblika usmenog stvaralaštva, tako da se pod njim podrazumijevaju sva kazivanja: od nazdravljanja, zaklinjanja i proročanstava, do pripovijetki, poslovice i basni. Obuhvata, dakako, i egzorcizme, naročito

vjerske obrede tjeranja zlih duhova, i inicijacijske obrede. Vremenom se, s napretkom civilizacije, unapređuje govorna komunikacija, a s njom i govornička vještina. Opšti kulturni razvitak, podjela rada i potreba čovjeka da, u skladu sa već izdiferenciranim i precizno određenim etičkim i političkim principima i pravnim normama, odgovori mnogim izazovima organizacije i prezentacije vlastitog života, imali su u tom pogledu veliki značaj. Povećao se obim i sadržaj djelatnosti onih koji su bili oslobođeni neposrednog učešća u proizvodnji materijalnih dobara, odnosno angažovanja u odbrani zemlje, i čiji je zadatak bio „da misle“, tj. da svojim duhovnim sposobnostima podstiču i usmjeravaju društveni razvoj. Klasi „duhovnih profesionalaca“ mogle su da pripadaju samo svestrano formirane ličnosti, koje su, uz ostala znanja i sposobnosti, bile vične govorničkoj vještini. Stvorili su se i uslovi za učešće relativno velikog broja ljudi u javnom životu. Ti ljudi su, kao javne ličnosti, mogli da (is)koriste valjano svoja politička prava samo pod uslovom da su dobri govornici. Govorništvo prestaje da bude privilegija i umijeće samo nekih i pretvara se u nezaobilaznu pretpostavku javne djelatnosti mnogih. Potreba za govorništvom izdignuta je na nivo opšteg zahtjeva, a samo govorništvo je postalo vrhunskim dometom kulturnog razvoja. Unutar govorništva i pomoću govorništva kristalizuju se duhovni sadržaji iz kojih će izrasti razni vidovi književnosti, filozofije i logike, odnosno moralni kodeksi, običajno pravo i pisani zakoni. „Vaspitanje za govornika - kaže E. Gajsler - identično je sa vaspitanjem čovjeka: samo je govornik pravi čovjek“. ⁸

Uspon govorništva do tog nivoa, nametnut pravom i obavezom svakog slobodnog čovjeka da učestvuje u javnom životu, primijetan je u Grčkoj već u Periklovo doba. To je vrijeme kada polisno uređenje svakom slobodnom pojedincu omogućava da javno iskaže vlastito mišljenje, ali ne garantuje jednaku važnost

⁸ Dr Ewald Geisler, *Rhetorik*, Leipzig und Berlin, 1921, str. 5.

svih mišljenja. Vrijeme, kada i sam Perikle, s pozicije atinskog stratega čiji se izuzetni ugled temelji gotovo isključivo na intelektualnim i etičkim referencama, izražava uvjerenje:

- da jedni te isti ljudi, u isti mah, treba, i mogu, da vrše i domaće i javne poslove, da se staraju o životu države kao i o svom vlastitom životu;

- da slobodnog građanina, koji se ne bavi državnim poslovima, treba smatrati čeljadetom od kojega nema koristi;

- da riječi ne štete djelovanju, već da štete nastaju onda kada se nekom poslu pristupi prije nego što se raspravi sve što je za njega važno.⁹

Kvalitetu govorništva se, tamo će ga ima, oduvijek pridaje odgovarajući značaj. U antičkoj Grčkoj se, tako, javno izložena pojedinačna mišljenja uvažavaju zavisno od snage argumenata na kojima su utemeljena. Izuzetno se cijeni i ljepota, odnosno uvjerljivost izgovorenog. Ljepim, spretnim i duhovitim govorom u sudnici ili na agori stiže se društveni i politički ugled i moć. I obrnuto, lošim govorom se može izgubiti ugled i prestiž, stečen nekim drugim vrlinama. Ljepota govora je naročito cijenjena u Atini, čija se skupština u tom pogledu jedva razlikovala od pozorišta. Kao što je grčko pozorište bilo neka vrsta narodnog sabora, na kome se umjetničkim govorom prezentirala dramatika vječitog sukoba bogova i ljudi, tako je i narodna skupština bila svojevrsni teatar, u kome se brižno njegovanim jezikom i kultivisanim glasom raspravljalo o gotovo svim važnim društvenim i državnim poslovima. Težnja da se rasprava o najvišim interesima zemlje vodi na „najljepši“ način uveliko je bila uslovljena činjenicom da se samo tako mogla osvojiti duša građanina, koji je navikao da u pozorištu sluša besprijekorni govor najboljih pjesnika i glumaca. Do senzibilnog uha (i veoma lucidnog uma) takvih slušalaca mogao je da dopre samo govor koji ispunjava etičke i estetske kriterijume. Dotjerani, lijepo oblikovani

⁹ *Država i politika*, Beograd, 1968, knj. I, str. 9-11.

govor imao je i jednu vrlo važnu psihološku funkciju – objašnjenjima metodično i biranim riječima, neuspjesi i porazi izgledali su manje teški i nepodnošljivi. U takvoj atmosferi, čak i osrednji govor (sa stanovišta argumentacije), ako je elokventno i snažno izložen, ostavljao je jači utisak nego najbolji kome je to nedostajalo.

Podaci ukazuju da je od V vijeka prije nove ere pa nadalje govornička vještina na visokoj cijeni i kod drugih drevnih naroda. Persijanci, tako, svoje najvažnije pravne odluke donose nakon dugih rasprava, koje vode jednom u pijanom, a drugi put u trijeznom stanju, kako bi utvrdili da u oba slučaja o predmetnoj stvari isto misle. Egipćani su dobre govore poređivali s draguljima. Konfučije, u svojim zapisima, svjedoči o njegovanju govorničke vještine u staroj Kini. On, najprije, sarkastično primjećuje da „čovjek koji je učen, načitan i vješt u raspravljanju ugrožava sebi život jer voli da otkriva slabosti drugih ljudi“, ¹⁰ a zatim insistira na potrebi da se jeziku i govorenju uopšte pokloni najveća pažnja. Na pitanje – što bi prvo uradio kada bi bio na vlasti, Konfučije odgovara: „Počeo bih ponovnim uspostavljanjem tačne upotrebe jezika“. ¹¹ Potrebu društva za „tačnom upotrebom jezika“, Konfučije objašnjava sljedećim riješima: „Ako jezik nije tačan, sve što kažemo gubi svoj oblik; ako ono što govorimo nema svoj oblik, naređenja se ne mogu izvršavati; ako se naređenja ne mogu izvršavati, ne mogu se uspostaviti pravilni oblici obreda i društvenog opštenja i onda se zakonska prava u zemlji neće ostvarivati, a ako se zakonska prava ne ostvaruju, čovjek će biti u nedoumici što treba raditi, a što ne treba raditi. Kad odgojen čovjek uspostavlja nešto određeno, on zna kako to treba nazvati i kad izdaje naređenja zna da će se ona bez pogovora izvršiti. Odgojen čovjek se nikada ne izražava neodređeno“. ¹²

¹⁰ Konfučije, *Veliko učenje*, Beograd, 1984, str. 96.

¹¹ Isto, str. 13.

¹² Isto.

Zanimljivu informaciju o odnosu indijske filozofske misli prema govorništvu nudi traktat *Arthaśāstra* (iz IV vijeka p. n. e.), u kome se govori kakav bi trebalo da bude onaj koji želi da ima primat u odnosu na ostale odličnike. Prema tom dokumentu, vladar koji hoće da bude zaista suveren treba da posjeduje savršena svojstva, u koja, pored ostalog, spada i to da je „rječit“ i „otvoren u razgovoru“.¹³

Nikada se, i niđe, nije brzo i lako postajalo govornikom. Posjedovati govorničku vještinu već u antici je značilo:

- imati jasan uvid u posebna i zajednička svojstva raznih vrsta govorništva, te specifične metode pobijanja u svakom od njih;
- vladati teorijom izvođenja dokaza, u smislu da se tačno zna kada se i gdje koriste tehničke i logičke, a kada i gdje dijanoetičke (razumske) metode ubjeđivanja;
- biti upućen u pitanja stila i uopšte forme i dispozicije cjelishodnog izlaganja argumenata;
- umjeti naći ravnotežu između *realitera* (onoga o čemu se govori) i *idealitera* (onoga što se govorom želi u toj stvarnosti promijeniti).

To se moglo postići samo na temelju ugrađivanja u izučavanje govorničke vještine odgovarajućih naučnih i teorijskih znanja. Potreba za tim bila je utoliko veća ukoliko su filozofija, logika, psihologija i druge nauke, kao već prilično razvijene, sve više prožimale cjelokupnu duhovnu sferu. U konkurenciji velikog broja dobrih govornika mogao je uspjeti samo onaj koji je, osim urođenog govorničkog dara, imao odgovarajuće obrazovanje. Vrijeme govornika samouka, koji su vjerovali da je njihovo umijeće od boga dato, bilo je na izmaku. Još je samo prorok Amos mogao da kaže da su ga zvijeri naučile da govori, tj. da je prirodno obdareni samouk. Genska i psihološka podloga je, dakako, i dalje bila važna, ali ne i dovoljna. Tek u spoju sa govorničkom vještinom, koja se morala (na)učiti, ona je predstavljala

¹³ Radovan Radonjić, *Političke i pravne teorije*, Podgorica, 2002, str. 20.

prednost za onoga ko je posjeduje. Govorništvo tako već u antici postaje nezaobilaznim dijelom programa svake prestižnije škole. U Grčkoj mu se, na primjer, pridaje takav značaj da se, zajedno sa ratnom vještinom, medicinom i muzikom, smatra glavnim sadržajem aristokratskog vaspitanja i obrazovanja. O tome, na zanimljiv način, svjedoči Homer. Među njegovim junacima u *Odiseji* nalaze se i Ehenej, kojega opisuje kao „slavljenog govornika“, i Areta, koja govori „krlitate riječi“. ¹⁴ Homer govorništvo smatra prirodnim darom koji nije svakome jednako dat. ¹⁵ Ipak, ne propušta da upozori na potrebu školovanja govornika. Tako, u *Ilijadi* navodi Pelejev zahtjev učitelju Feniksu da njegovog sina Ahileja nauči da bude „riječima i djelima vičan“. ¹⁶ U Rimu se obrazovanju govornika pristupa sa stanovišta društvenih posljedica koje može imati svaki propust u tom pogledu. Njegovi najumniji ljudi, tako, ne samo da brižno upozoravaju na pojavu „izvještačene frazeologfije“, koja tamošnju mladež čini žrtvom „praznih riječi (*flosculi*)“, već i vjeruju da se u iskvarenosti domicilne retorike nalazi jedan od uzroka opadanja rimske moći uopšte. ¹⁷ Stari Rimljani raspravljaju, dakako, i o značaju (uticaju) talenta za formiranje govornika. Marko Fabije Kvintilijan je tu, čini se, najbliži njihovim dominantnim razmišljanjima. O uticaju prirodnog dara i obrazovanja na formiranje govornika on metaforično kaže: „Neplodnoj zemlji neće pomoći ni najbolji zemljoradnik, dok će plodno zemljište bez obra-

¹⁴ Homer, *Odiseja*, Novi Sad, 1985, str. 169, 172.

¹⁵ U osmom pjevanju *Odiseje*, na primjer, kaže: „Tako ljudima svima darova ne daju bozi ljupkih, ni lepote, ni duha, ni izraza dična. Jedan je neznatan čovek u licu, ali što kaže, bog mu daje milinu u svemu, i s radošću svi ga gledaju ljudi, a njegova reč je čvrsta i glatka, postidna, prijatna, ona u ljudskoj skupštini sija. A kad kroz grad korača, k'o bogu svet mu se divi“ (*Isto*, str. 184).

¹⁶ Homer, *Ilijada*, Novi Sad, 1985, str. 234.

¹⁷ Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Sarajevo, 1985, str. 8-9.

de dati koristan prihod, ali ako je u pitanju stvarno plodna zemlja, obrada će više doprijeti njegovoj plodnosti nego njegova prirodna plodnost“.¹⁸

Prvi pokušaji definisanja izvjesnih principa i pravila govorenja i njihove primjene u praksi, pripisuju se Koraksu i Tisiji. Ovi, kako ih smatraju, prvi učitelji govorništva kod zapadnih Helena, i autori prvih priručnika o govorničkoj vještini, žive i stvaraju u Sirakuzi (u prvoj polovini V v. p. n. e.). Okrenuti su sudskom govorništvu i njihova vještina se uglavnom svodi na govor radi nagovora. To je razlog što u svom učenju glavnu pažnju posvećuju stilu, odnosno literarnoj tehnici govorenja (rečeničnom sklopu, upotrebi metafora i kitnjastom izlaganju). Koraks, u svom *Uputstvu u govorničku vještinu*, retoriku definiše kao sredstvo uvjeravanja riječima. On smatra da glavni metod izvođenja argumenata u govorništvu treba da bude obesnaživanje istine razlozima vjerovatnoće. Njegov učenik Tisija ide u tom pogledu još dalje, pa tvrdi da je u postupku kojim se istina obesnažuje razlozima vjerovatnoće, ono što liči na istinu značajnije i od istine same.

Uporedno sa sicilijanskom školom govorničke vještine, a nerijetko i nasuprot njoj, razvijaju se razna učenja istočnih Helena. Atinjanin Lisijs, na primjer, koga smatraju za glavnog predstavnika sudskog govorništva, u prvi plan ističe subjektivne, odnosno moralne metode dokazivanja. On je, naime, uvjeren da se cilj govorničke vještine ogleda u tome da se sudija dovede u određeno, po govornika povoljno duševno stanje (raspoloženje). Da bi se to postiglo, posebnu pažnju treba posvetiti onim djelovima stila govorenja koji se odnose na ekspresiju, dikciju i deklamaciju. Drušim riječima, neizvještačenost, jasnoća, živo predstavljanje predmeta i sažeto izražavanje jedino je što vodi do sudijinog srca i naklonosti auditorijuma. Isokrat, takođe, stilu poklanja veliku pažnju. On je pobornik tzv. umjereno formalizovanog govorništva, tj.

¹⁸ Isto, str. 176.

govorništva koje podjednako drži do forme (stila) i do sadržine (istine). Isokrat veliča snagu riječi, uvjeren da ništa razborito ne nastaje bez nje. Otuda, kaže on, „oni koji znaju da se dobro služe govorom, nijesu uticajni samo u domovini, nego su poštovani i od strane drugih“.¹⁹

Kod istočnih Helena su kao istaknuti teoretičari i mislioci koji se bave govorničkom vještinom poznati još: Gorgija, Platon, Aristotel.

Gorgija je poznat kao savršen tehničar u umjetničkom spajanju mišljenja i jezika.²⁰ On potencira slobodu i odvažnost u izlaganju i afirmiše stil kratkih i jasnih iskaza sa stanovitom unutrašnjom ritmikom. Znatnu pažnju poklanja estetskim aspektima govora i podstiče govornika na to da, kad god može, učini smiješnim ono što njegov protivnik smatra ozbiljnim, i obrnuto.

Platon svoj princip naglašene kritičnosti prema svemu u politici i nauci što odudara od ideje pravde i istine prenosi i na govorništvo, dajući tako snažan podsticaj njegovom razvoju. Od bacujući sofističku govornu praksu kao neetičku, on u *Fedaru* iznosi ideju „nove retorike“, koja se očituje u izvjesnoj izmjeni strukture govora, te njegove stilske, gramatičke i dijalektičke osnove. Govor, smatra on, kao i živo biće, mora imati glavu, trup i udove. To se može postići njegovom petodjelnom strukturom, koja podrazumijeva *uvod, prikazivanje slučaja, dokazivanje, navođenje razloga vjerovatnoće i završni osvrt*.

Aristotel promoviše ideju govorništva kao praktične discipline, koja nije ni instrument stvaranja moralnog, ni njegov rušitelj. On ukazuje na tijesnu vezu između retorike i logike i snažno potencira važnost apodiktickog, pri čemu posebnu pažnju poklanja korišćenju silogizama (osobito entimema). Kod izvođenja dokaza, prednost daje deduktivnim metodama, ne propuštajući da ukaže na gotovo podjednaku važnost subjektivnog i objektivnog

¹⁹ Eino Mikkola, *Isokrates*, Helsinki, 1954, str. 183-184.

²⁰ Henrich Gomperz, *Sophistik und Rhetorik*, Stuttgart, 1965, str. 46.

uvjeravanja. Njegova *Retorika* – po obuhvatnosti materije relevantne za spoznaju suštine i smisla govorničke vještine, i po količini i kakvoći uputstava za pripremu i izlaganje govora – vjerovatno je jedan od najboljih udžbenika te vrste do sada napisan.

I u Rimu je govornička vještina bila na zavidnoj visini. Rimski govornik je bio taj koji je najviše uticao na stvaranje javnog mnjenja, jer je rimsko republikansko uređenje podrazumijevalo javnu debatu prilikom odlučivanja o svim važnijim stvarima. Rasprave u Senatu i sudovima mogli su da vode samo dobri govornici. Bez dobrog vladanja govorničkom vještinom nije se moglo uspjeti ni u bilo kom drugom javnom poslu. U II vijeku p.n.e. govornička vještina u Rimu doživljava takav procvat da on u tom pogledu preuzima ulogu koju je ranije imala Atina. Tada, na autohtono rimsko govorništvo, koje se odlikovalo jednostavnošću i upotrebom relativno malog broja riječi, počinju da vrše snažan uticaj, s jedne strane, aticizam (grčki govorni stil), koji se zajedno sa grčkim retorima polako premješta u Rim i, s druge strane, orijentalni (“kitnjasti”) stil, koji je nakon Aleksandrovih osvajачkih pohoda zapljusnuo evropski dio Mediterana. Miješanjem tih triju škola počinje još jedan „zlatni vijek“ govorništva. Ovo, uprkos činjenici da se rimsko govorništvo, za razliku od grčkog, u početku više oslanja na autoritet (prestíž) govornika, nego na snagu govornikovih argumenata.²¹

Za takav uspon rimskog govorništva, osobito za njegovo teorijsko utemeljenje, najzaslužniji su Katon, Ciceron i Kvintilijan.

Za Katona Plutarh kaže da se odlikovao govorništvom koje je u isti mah bilo umiljato i snažno, prijatno i strašno, puno misli i podesno za borbu.²² Njegov savjet govorniku bio je da se drži

²¹ Objašnjavajući tu razliku, G. Kenedi kaže: „Grčki orator nastoji da svoj auditorijum ubijedi argumentima. Rimski orator ubjeđuje auditorijum da treba da mu vjeruje zato što mu on to kaže“ (G. Kenedy, *The Art of Rhetoric in Roman World*, Princeton, 1972, str. 42).

²² Plutarh, *Slavni likovi antike*, Novi Sad, 1990, knj. I, str. 173.

teme, pa će mu riječi same doći (*Rem tene, verba sequuntur*).²³ Rečenica *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*, kojom je Katon završavao svaki svoj govor u rimskom Senatu,²⁴ spada u red najljepših i najpoznatijih sentencija u svekolikom nasljeđu antičke retorike, čije se metaforično značenje (u smislu obaveze koja se mora izvršiti) i danas često koristi u mnogim govorima.

Marko Tulije Ciceron autor je brojnih spisa o govorništvu i govornik neukrotive snage. Ovaj poznati rimski državnik (u svojstvu kvestora, senatora, edila, pretora i konzula) svoju posvećenost govorničkoj vještini objašnjava time da onaj koji njome vlada „može mudrim mislima da obuzme dah, a lijepim riječima da pomiluje uho, pokrene srca naroda, otkloni sudijine sumnje, pruži odlučujuće savjete, zaštiti nevine, pomogne nevoljne, spasi potištene, oslobodi progonjene, dozove zabludjele, osokoli slabe, ponizi drske, nadvlada protivnike, pridobije kolebljive, preobradi sumnjičave, utamniči odmetnike, podupre pravdu i da sa istom snagom brani i napada“.²⁵ O snazi Ciceronove govorničke linosti svjedoči, pored ostalog, i detalj koji je Plutarh zapisao u njegovoj biografiji. Radi se o Ciceronovoj odbrani Ligarija pred Cezarem, koji je s vojskom trijumfalno umarširao u Rim. Zapis tog detalja glasi: „Ali tek što je Ciceron stao govoriti, Cezar osjeti snagu njegove besede i što je više on besedu produžavao, ona je više izražavala osećanje i vanrednu lepotu, tako da je Cezar u licu menjao boju i u izrazu odavao sve pokrete svoje duše. Kada je besednik pomenuo bitku kod Farsale, Cezar je bio toliko ganut da je celim telom drhtao, te mu je nekoliko spisa ispalo iz ruke. On Ligarija oslobodi optužbe, jer ga je beseda savladala“.²⁶

²³ Zvonimir Doroghy, *Balgo latinskog jezika*, Zagreb, 1986, str. 309.

²⁴ „Uostalom, mislim da Kartaginu treba razoriti“. *Isto*, str. 67.

²⁵ Obrad Stanojević - Sima Avramović, *Ars rhetorica*, Beograd, 2002, str. 25-26.

²⁶ Plutarh, *Atinski i rimski državnici*, Beograd, 1982, str. 39.

Marko Fabije Kvintilijan, rodom iz Španije, učenik gramatičara Remija Palemona i retora Domicija Afra, prvi je rimski od države plaćeni profesor retorike (na tu funkciju ga je postavio lično car Vespazijan). Autor je više veoma zapaženih spisa iz oblasti retorike, među kojima i jednog izgubljenog iz oblasti stilistike čiji je naslov bio *De causis corruptae eloquentiae* (O uzrocima propadanja govorništva). Pretpostavlja se da njegovo djelo i poznati *Dialogus de oratoribus* (Razgovor o govornicima), koje se pripisuje Tacitu. Kvintilijanovo glavno djelo *Instituto oratoria* (Obrazovanje govornika), napisano krajem I v. n. e, smatra se jednim „od najznačajnijih književnih produkata svoga doba, kako zbog svojih realističkih i zdravih pedagoških i didaktičkih pogleda, tako i zbog praktične svrhe kojoj je bilo namijenjeno“.²⁷

Stotinak godine prije ove Kvintilijanove knjige, koja ni nakon gotovo dva milenijuma nije izgubila na aktuelnosti, nastao je udžbenik *Herenijeva retorika*, koji će, zajedno sa njom i Aristotelovom *Retorikom*, izvršiti snažan uticaj na definisanje nekih i danas važnih zahtjeva u pogledu zadataka govornika, strukture govora i važnosti pojedinih njegovih elemenata. *Herenijeva retorika*, najprije, ističe da je obaveza govornika da podjednako bude uspješan u raspravama o onome što je pravom i običajima utvrđeno u građanstvu kao predmet mogućeg različitog rasuđivanja, nezavisno od toga da li formalno pripada epideiktikom, deliberativnom ili sudskom govoru. Zatim, ukazuje na to da govornik treba da bude sposoban za: pronalaženje istinitog ili vjerovatnog u onome što je predmet njegove pažnje (*inventio*), raspored građe (*dispositio*), izbor stila (*elocutio*), pamćenje materije (*memoria*) i izlaganje (*actio*). Dalje, nudi veoma razvijenu podjelu govora u kojoj se razlikuju: uvod (*exordium*), prikazivanje činjenica (*narratio*), utvrđivanje sporne tačke i izlaganje onoga što govornik hoće da dokaže (*divisio* ili *partitio*), izlaganje sopstvenih razloga (*confirmatio*), opovrgavanje razloga protivnika

²⁷ Kvintilijan, *op cit.*, str. 7.

(*confutatio*) i zaključak (*conclusio*). Najzad, sadrži uputstva o tome: kakav treba da bude uvod govora (direktno otvaranje ili suptilni pristup), s obzirom na to da li je slučaj kojim se bavi častan, nečastan, sumnjive časnosti ili beznačajan; kako auditorijum učiniti pažljivim, prijemčivim i blagonaklonim; kako činjenice izlagati kratko, jasno i plauzabilno (prihvatljivo, vjerodostojno); kako utvrditi tačke slaganja i sporenja s protivničkom stranom; kako izvesti dokazivanje, odnosno pobijanje. *Herenijeva retorika* postavlja veoma stroge zahtjeve u pogledu elokvencije. Posebno insistira na tome da elokvenciju, kao izuzetno važan elemenat svakog dobrog govora, karakterišu: gramatički korektan, jasan i razumljiv govor (*elegantia*), skladan i uglađen sastav riječi i rečenica (*compositio*), ukrašavanje govora usklađenom mnogovrsnošću (*dignitas*).²⁸ Tako utemeljeno govorništvo u Rimu, prema Tacitovim zapisima, postaje jedno od tri najčasnija zanimanja (druga dva su bila vojna služba i bavljenje pravnim poslovima).²⁹

Kao ni bilo što drugo, karakteristično za ovaj izuzetno plodni period razvoja evropske civilizacije, ni razvoj govorništva u antici nije bio pošteđen nedoumica i iskušenja. Naprotiv, tada su zmetnute klice nekih nedoumica i kontroverzi koje će govorništvo pratiti sve do najnovijeg doba.

U prvom redu, govorništvo ni Grčkoj ni u Rimu nijesu svi jednako shvatali i vrednovali, niti su se na isti način, i u istoj mjeri, angažovali na njegovom unapređenju i afirmaciji. Neki su ga (svjesno ili nesvjesno) zloupotrebljavali, a neki su, iz straha da do tih zloupotreba ne dođe, dovodili u pitanje smisao njegovog postojanja i razvoja uopšte. U Grčkoj je, na primjer, postojala prilično oštra podjela na pobornike ideje moralnosti u govorništvu

²⁸ O sadržaju sve četiri knjige Herenijeve retorike (*Rhetorica ad Herennium*) više kod: Jasminka Hasanbegović, *Topika i pravo*, Podgorica, 2000, str. 373-577.

²⁹ Tacit, *Germanija*, Beograd, 1969, str. 28.

(Sokrat, Platon i drugi poznati filozofi), koji su zbog nemoralnih govornika bili skloni da govorništvo poimaju kao vještinu zama-gljivanja istine i izopačavanja misli, i sofista, koji u svojim demonstriranjima govorničke vještine nijesu držali mnogo do nje-ne etičnosti.³⁰ Nijesu izostali ni zvanični pokušaji da se govorništvo zabrani, kako bi se navodno očuvala čistota nacionalnog duha i zaštitila omladina od kvarenja. „Čak ni Atina, na primjer, nije bila voljna da toleriše jednog Sokrata. Bez obzira na izuzetnost Sokratovog ubjeđenja, on nije imao ‘ustavno pravo’ da propovijeda svoja gledišta“.³¹ Štoviše, Sokrata je 399. godine p. n. e. za slobodoumlje koje je demonstrirao u svojim govorima atinski sud osudio na smrt. Optužba protiv njega, kako je Platon prenosi, glasila je: „Sokrat krivo radi i predaleko ide kad ispituje ono što je pod zemljom i što je na nebu, i kad lošiju stvar pravi boljom, i kad druge tome uči“.³² Nešto kasnije, ni

³⁰ Platon nije bio jedini koji je ukazivao na opasnosti od zloupotrebe govora. Kasnije su to činili mnogi poznati autori koji se bave govorništvom. Sveti Avgustin, na primjer, u svom spisu *De Doctrina Cristiana*, kaže da govor ima „veliku moć ubjeđivanja isto tako za dobro kao i za zlo“ (Sreten Petrović, *Retorika*, Beograd, 1995, str. 247). Slično misli i Lemerman, koji kaže da se govorništvo „može naći u službi dobra kao i zla, istine kao i laži“ (Heinz Lemmermann, *Lehrbuch der Rhetorik*, Munchen und Wien, 1968, str. 41). Zloupotrebom govora bavi se i A. Balok. Analizirajući Hitlerove postupke, Balok kaže: „Hitlerovi gestovi i emocionalni karakter njegovih govora, u kojima je razdraživao sebe do vrhunca bliskog histeriji, u kome je bio u stanju da vrišti i bljuje svoje ogorčenje, imali su isto dejstvo na njegovu publiku... Uspevao je da prenese strast na svoje slušaoce, tako da su muškarci stenjali i siktali, a žene jecale i protiv svoje volje, makar samo da olakšaju napetost, u zagrljaju moćnih emocija mržnje i uzbuđenja, sa kojih je otklonjeno svako suzdržavanje“ (Obrad Stanojević - Sima Avramović, *Osnovi retorike i besedništva*, Beograd, 1994, str. 18-19)

³¹ Robet Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica, 1999, str. 307.

³² Radovan Radonjić, *Antologija znamenitih govora*, Podgorica, 1999, str. 34.

u Rimu ne zaostaju u pokušajima da se govorništvo suzbije ili zabrani. U vrijeme konzula Krasa i Ahenobarba (92. godine p. n. e.), donesen je edikt u kome se, prvo, objašnjava da u Rimu postoje ljudi koji se predstavljaju kao latinski retoričari, koji uvode neku novu vrstu učenja i oko kojih se okuplja mnogo omladine, a potom „stavlja do znanja“ da se takvi postupci ne odobravaju. Na kraju, autori edikta, povodom te, po njima, krajnje nepoželjne pojave, izriču presudu: „Naši preci su utvrdili što bi njihova djeca trebalo da uče i koje škole da pohađaju. Ove novine, koje se suprotstavljaju običajima i tradiciji naših otaca zabranjujemo, i smatramo ih protivzakonitim“.³³

Zatim, veoma dugo se nije pravila razlika između govorništva i retorike. Grci, tako, u početku pod retorikom podrazumijevaju *teoriju* i *praksu* govorenja, ali ne objašnjavaju pojam *prakse*. To objašnjenje, ne nudi sasvim ni Sokratovo dvoznačenjsko shvatanje retorike: kao umješnosti govorenja i kao govorenja samog. Ni Platonova opaska, da predmet retorike nije su riječi nego stvari, ne predstavlja veliki napredak u tom pogledu. Tek Aristotel uspijeva da retoriku sasvim odvoji od govorničke prakse, odredi joj predmet i ustanovi metod. Ciceron tu pojmovnu razliku čini još jasnijom. On se, doduše, u početku, koleba oko toga kako da odredi retoriku: kao iskustvo (*dinamis*), kao vještinu (*tehne*) ili kao znanje (*episteme*). Problem rješava tako što (u svom djelu *O govorniku*) ističe da pod retorikom podrazumijeva nauku, a pod govorništvom praksu (elokvenciju). Kvintilijan, pak, upozorava da postoje mnoge definicije retorike, nastale zbog različitog određenja njenog predmeta. On predmetom retorike smatra sve ono što može biti sadržajem govora. Stoga je retorika, po njemu, istovremeno i vještina dobrog govorenja i nauka o dobrom izražavanju (*bene dicendi scientia*). Od kasnijih rasprava na tu temu, koje su nastavljene nesmanjenim tempom i žestinom, zanimljiv je, na

³³ M. L. Clarke, *Die Rhetorik bei den Romern*, Gottingen, 1968, str. 23.

primjer, Kantov pokušaj da objasni u čemu je razlika između govorništva i retorike. On, naime, pravi razliku između retorike kao „lijepe umjetnosti“, koju čine *rječitost* i *elokvencija*, i govorničke vještine (*ars oratorica*), kao „prividne umjetnosti“, koja se, da bi postigla svoj krajnji cilj, služi obmanama i logičkim pogreškama. Autori *Opšte retorike* (*Rhetorique generale*, Paris, 1970, Par J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon), retoriku definišu i kao teoriju argumentacije. Dugo se smatralo da je retorika, uglavnom, teorijska disciplina, okrenuta smislu i suštini govorništva, odnosno utvrđivanju njegovih pravila i principa, tako da njome prvenstveno treba da se bave naučnici (teoretičari, estetičari, filozofi, psiholozi i drugi), koji ne moraju da budu, a najčešće i nijesu, dobri govornici. To bi, drugim riječima, značilo da su retorika i govorništvo tijesno povezani i uzajamno bitno uslovljeni, da čine dvije strane iste cjeline, koje se međusobno odnose kao suština i forma. Ima, dakako, i drugačijih mišljenja. Neki su uvjereni da je govorništvo znatno starije od retorike, i zato znatno važnije. Neki, opet, ne prave razliku između retorike i govorništva i insistiraju na vraćanju grčkom predaristotelovskom određenju njenog pojma. Znameniti italijanski književnik Umberto Eko, implicate naginje upravo takvoj soluciji, kada, umjesto da pravi bilo kakve razlike između retorike i govorništva, nudi izvjesne distinkcije u značenju samog pojma retorike. On, naime, smatra da retorika istovremeno i pojednako znači: a) „proučavanje opštih uslova izlaganja da *ubijedi*“; b) „ovladavanje mehanizmima koji omogućavaju stvaranje ubjedljivih argumentacija“; c) „depozit već dokazanih argumentovanih tehnika koje je društveno tijelo već prihvatilo“.³⁴ Da ni Eko, ovom intervencijom, nije apsolvirao problem, govore, pored ostalog, razlike u definisanju pojma

³⁴ Umberto Eko, *Kultura. Informacija. Komunikacija*, Beograd 1973, str. 96.

retorike u raznim najnovijim enciklopedijama, rječnicima i sličnim publikacijama.³⁵

Nazad, u antici je postavljeno i pitanje koje je govorništvo najstarije i najvažnije, na koje ni do danas nije dat pouzdan odgovor. Pri tome, valja imati u vidu da najveći broj pisaca koji se bave tom tematikom smatra da se prvo pojavilo pravno (sudsko) govorništvo, da je ono najvažnije, najzaslužnije za razvoj govorničke vještine uopšte i najpogodnije za razumijevanje njene suštine i smisla. Doduše, kod mnogih od njih se neće sresti izričita tvrdnja te vrste, ali na to, smislom i sadržajem, upućuju njihova najznačajnija djela. Isokrat je, na primjer, sudske govore smatrao za burgijanje koje se može trpjeti samo na dan održavanja, ali se gotovo sve zbirke sačuvanih antičkih govora odnose na sudske govore. Logografi u antičkoj Grčkoj pišu sudske govore. Aristotel, kritikujući sastavljače *Uputstava za govorničku vještinu*, zamjera ovima što se više bave metodom uvjeravanja koje se odnose na osjećanje sudije, nego entimemima koji su „tijelo (bit) uvjeravanja“ u sudskim predmetima.³⁶ *Herenijeva retorika* se takođe bavi sudskim govorništvom. Kvintilijanov udžbenik *Obrazovanje govornika* namijenjen je sudskom govorniku. Autori, poput Kenedija, na primjer, koji tvrde suprotno³⁷ - ili ne nude dovoljno dokaza za svoje teze, ili su odveć malobrojni da se suprotstave „pravnicima“.

³⁵ Tako se, na primjer u poznatom Klaićevom *Rječniku stranih riječi*, iz 1962. godine, o retorici govori kao o „teoriji govorništva“, odnosno „nauci o govorničkom umijeću“, dok se u Vujaklijinom *Lekikonu stranih reči i izraza*, iz 2011. godine, za retoriku kaže: „Veština lepog govorenja i tehnika besedništva uopšte; počev od Aristotela definiše se kao umetnost ili veština uveravanja; u savremenoj upotrebi naziv za izčavanje odnosa između verbalnih sredstava i određenih ciljeva, uključujući i književnoumetničke; *fig.* kičeno a prazno i neistinito izlaganje“.

³⁶ Aristotel, *Retorika*, Novi Sad, 1997, str. 7-8.

³⁷ G. Kenedy, *The Art of Rhetoric in Roman World*, Princeton, 1972, str. 60

Ovi potonji, svoja uvjerenja, osim na glavnim sadržajima antičkih govorničkih spisa, grade i na pretpostavkama: prvo, da u ljudskom društvu, od njegovog nastanka, nema procesa i odnosa koji nijesu, pored ostalog, i eminentno pravni, pa prema tome i predmet pravne (nepisane ili pisane) regulative, odnosno pravnog govor(ništva); drugo, da je pravno govorništvo univerzalno, budući da nije okrenuto samo jednom vremenu i jednoj strani čovjekovog života, već podjednako i sa gotovo svih aspekata fokusira prošlost, sadašnjost i budućnost i, kao takvo, više od bilo kojeg drugog korespondira sa univerzumom njegovog bitka i bića; treće, da je predmet pravnog govorništva faktički sve ono što determiniše čovjekovu esenciju i egzistenciju, te da vladati tom vještinom, znači raspolagati bitnom pretpostavkom ostvarivanja ne samo njegovih osnovnih prava i sloboda, već i važnom komponentom njegovog svekolikog života; četvrto, da ta i takva njegova sveobuhvatnost čini pravno govorništvo toliko opštim i funkcionalnim da je iz njega moguće izvesti, i pomoću njega apsolvirati, sva ostala govorništva, odnosno identifikovati sve ono što je za govorništvo kao takvo važno. Na tom fonu su, jednim dijelom svog smisla, i Jeringove riječi: „Pokaže li se pojedinačno pravno osećanje slabim, gnjilim, klonulim, i ne uzmogne li pojedinac da savlada prepreke koje mu na put stavljaju nepravični zakoni i rđave ustanove, bez čega ne može da se slobodno i snažno razvije; počnu li da gone, umesto da brane i potpomažu; navikne li pojedinac da zbog toga trpi nepravdu i da je smatra nečim što ne može da se izmeni - ko će onda još i da pomisli da tako ugušeno, pritisnuto, slomljeno pravno osećanje, može da plane živim osećajem i energičnim otporom tamo gde pravna povreda nije nanesena jednoj individui, već celom narodu? Ko nije naviknut da muški brani svoje rođeno pravo, kako će moći da se oduševljeno žrtvuje za pravo celine“?³⁸

³⁸ Rudolf Jering: *Borba za pravo*, Beograd, 1998, str. 52.

Svi ti otpori, nedoumice i kontroverze, ma koliko veliki, ipak, nijesu spriječili razvoj govorništva i umanjili njegov značaj ne samo za antičku kulturu i duhovnost nego i za civilizaciju uopšte. Naprotiv, ono je vremenom izdignuto, kako Tacit kaže, do nivoa „same božanske prirode i nebeske moći“, do koje su se ljudi „mogli uzdići snagom svojeg dara“. ³⁹ Postalo je jedan od temelja na kome se razvija ne samo cjelokupna antička knji-ževnost, već i sistem obrazovanja i vaspitanja mladih. ⁴⁰ Osnovane su nove škole govorništva, a njihov sadržaj proširen je sa uže shvaćenog predmeta obrazovanja govornika za sudske i političke govore, na izučavanje etike, logike, psihologije i drugih oblasti značajnih za organizaciju društva i vođenje državne politike. ⁴¹ Urađeni su neki važni poslovi žanrovske i strukturne prirode: ustanovljeni su kriterijumi po kojima se pojedini govori međusobno razlikuju, utvrđen je redosljed postupaka u njihovoj pripremi i istaknut značaj dispozicije. Podjelu govora na sudske, političke i svečane obrazložio je Aristotel u svojoj *Retorici*. Kao kriterijum za takvu podjelu uzeto je to da li se odlučuje (raspravlja i sudi): o prošlim događajima, tj. o onome što se već desilo; o budućnosti, tj. o onome što će se tek desiti; o *hic et nunc* predmetima, tj. o onome što se dešava ovdje i sada. *Sudsko* govorništvo (*genus iudicale*) je, tako, okrenuto onome što je bilo, temelji se na memoriji, inteligenciji i

³⁹ Tacit, *Germanija*, Beograd, 1969, str. 57.

⁴⁰ Milan Budimir i Miron Flašar, na primjer, o tome pišu: „Retorika... je bila glavni stub za mnoge književne rodove u obe antičke književnosti - grčkoj i rimskoj - i to ne samo u prozi već i u poeziji... Retorika je bila sasvim ozbiljan takmac filozofiji preuzimajući u svoje ruke vaspitanje omladine” (M. Budimir - M. Flašar, *Pregled rimske književnosti*, Beograd, 1978, str. 219).

⁴¹ Žak-Anri Mišel kaže da antička retorika ne postavlja sebi za cilj samo da nauči govorništvu kao vještini, već ona isto tako podučava vještini razmišljanja, odnosno vještini „organizovanja logičke misli“, što predstavlja svojevrсно „uvođenje u umjetnost vladanja“ (J. H. Michel, *Synthese Romaines*, Bruxelles, 1998, str. 232).

logici, a svrha mu je dokazivanje pravednog i nepravednog. *Političko* govorništvo (*genus deliberativum*) - i kad podstiče na korisno (*suadere quod utile*), i kad odvraća od štetnog (*dissuadere quod inutile*) - okrenuto je budućnosti i nije odveć zainteresovano za pravdu i nepravdu, čast i sramotu. *Svečano* govorništvo (*genus demonstrativum*, odnosno *laudativum*), okrenuto je sadašnjosti, svrha mu je da hvali ono što je dobro, lijepo i moralno (*laudare quod honestum*), ili da kudi ono što je loše, ružno, nedolično (*vituperare quod turpe*), a kao kriterijum ne uzima to „da li je čovjek uradio nešto štetno ili korisno“, već da li je „zanemarivši lični interes, izvršio nešto uzvišeno“.42 Antički teoretičari su uglavnom saglasni da dispoziciju pravnog govora obavezno čine: uvod (*exordium*), izlaganje predmeta (*narratio*), dokazivanje (*argumentatio*, *probatio*), pobijanje (*refutatio*, *confutatio*, *reprehensio*) i završetak (*conclusio*). Većina njih smatra da je dispozicija važna i u političkom govoru. Po Demostenu, na primjer, tu dispoziciju treba da čine: govornikov predložak (*propositio*), dokazivanje tog predloška (*probatio*) i eventualno pobijanje (*refutatio*). Političko govorništvo, osim argumenata i činjenica, nudi nove projekcije i vizije, što dozvoljava veću slobodu izražavanja, uključujući i korišćenje elemenata poetskog. U svečanom govorništvu, kategorije istinitosti (pravednosti) i dobra (korisnosti) ostaju u sjenci emocija i imaginacije.

Ovi i slični postulati nadživjeće vrijeme u kome su nastali, i postaće trajnom osnovom svekolikog razvoja govorništva u kasnijim periodima. Podjela govora izvršena u antici ostaće sve do najnovijeg vremena.43 Slično je i sa mnogim drugim kriteriju-

42 Aristotel, *op. cit.*, str. 31.

43 Kasniji pokušaji da se ustanovi tzv. *poučno* govorništvo i govorništvo o *nasljeđivanju*, te da se afirmišu *vojničko* i (*h*)*omilitičko* (propovjedničko, crkveno) govorništvo nijesu doveli u pitanje antičku trihotomiju. Nije uspio ni pokušaj da se podjela govorničkih stilova na jednostavne, umjerene i uzvišene zamijeni logičkom dihotomijom, u smislu da postoje samo dva stila govorenja

mima i principima. Hrišćansko govorništvo, na primjer, slijedi Platonov idealizam, ali ne i njegovu filozofiju govorništva. Nasuprot Platonu, koji cilj govorništva vezuje za osvajanje razuma, hrišćanski mislioci funkciju govorničke vještine vide u osvajanju novih prostora vjere. Ipak, ni to, kao ni činjenica da Platonovom racionalizmu suprotstavljaju intuicionizam i ekstazu, neće biti dovoljno da iz govorništva koje preferiraju odstrane zaslade antičkog govorništva. Hrišćanska filozofska misao, ma koliko postojana u svojim osnovnim opredjeljenjima, nije toliko dogmatska da bi ostala neosjetljiva na izazove globalnih društvenih promjena. Njeno osnovno retoričko pravilo – da vjera stoji iznad svake istine, a da se istina može iznalaziti svim drugim sredstvima osim dokazivanjem – ne implicira uvijek i bezuslovno kruti iracionalno-mistički pristup promišljanju svijeta i života. Naprotiv, suočena s drugačijim zahtjevima vremena, ta filozofija napušta Tertulijanovo geslo „*Credo quia absurdum est*“ (Vjerujem jer je suprotno razumu), i priklanja se racionalističkom logosu. Već u XII vijeku reafirmišu se ideje Isokrata i Cicerona, prema kojima razum i riječ, misao i govor čine temelj obrazovanja i proglašava se neprijateljem države svako ko pokuša da omalovaži ili potisne govorništvo, tj. da rastavi onu ljupku vezu između razuma i riječi koja se preko njega ostvaruje. Ovo zbog toga što, kako Džon od Salsberija kaže, „onaj koji poznaje vještinu govora do savršenstva, taj će biti vješt svakom zadatku koji mu budeš zadao“.⁴⁴ S prevagom ideja skolastičkog racionalizma, čemu je veoma doprinio formalnologički sistem Toma Akvinskog, promoviše se način mišljenja u kome se sve

- dobar i loš. Suštinski, sve su ove podjele relativne: nema dobrog govorništva u kome nema elemenata filozofsko-logičkog (referencijalnog), i koje nije prožeto poetsko-emotivnim; nema govornika kome nije stalo da ubijedi, da uzbudi i da se dopadne.

⁴⁴ Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjevjekovlje*, Zagreb, 1971, str. 82.

zasniva na dedukciji iz razuma, umjesto na posmatranju i indukciji. Ponovo se afirmiše shvatanje, koje je svojevremeno zastupao Grigorije Nazijanski, da je *riječ* božanskog porijekla i da, ako je *živa* i ako ima *volju*, posjeduje istu moć kao i božanstvo samo. Retorika se izdvaja iz skupine tzv. nižih vještina i ističe u prvi plan. Njen zadatak je prvjenstveno u tome da omogući čovjeku da ono najuzvišenije u mišljenju dovede do jezika. Zahvaljujući tim promjenama klatno hrišćanskog govorništva postepeno se pomjera od poucnog govora (*docere*) ka govoru koji pokreće (*movere*). U njemu ima mjesta i za sudsko govorništvo, koje se ponegdje izučava u školama. U renesansi se reafirmišu principi antičkog govorništva, posebno oni koji se odnose na moral govornika i stil govorenja. Razvija se shvatanje o govorništvu kao vještini nad vještinama i retorici kao nezaobilaznom sastavnom dijelu svih obrazovnih programa.⁴⁵

⁴⁵ „U renesansi – kaže Gert Iding – retorika se razvija u školi i na univerzitetu, u književnosti, u političko-sudskoj oblasti i u okviru religije“ (Gert Uding, *Einführung in die Rhetorik*, Stuttgart, 1976, str. 78). Programi izučavanja ovih disciplina u školama razlikuju se zavisno od nivoa i vrste obrazovanja. U osmorazrednim gimnazijama, na primjer, čiji je završetak bio uslov za upis na univerzitet, izučavala su se tzv. antička retorička pravila. U šestorazrednim gimnazijama se, pak, praktikovalo „vježbanje u elokvenciji“, i to u formi debatovanja. To debatovanje se, prema Vilfredu Barneru, sastojalo u tome, „da se pod rukovodstvom jednog koji predsjedava... izvjestan broj teza prodiskutuje tako, što bi jedna grupa najprije oponirala, dok bi druga branila“ (Wilfried Barner, *Barockrhetorik*, Tübingen, 1970, str. 394). Na univerzitetima, obaveze ove vrste bile su još veće. Retorika se, kao nastavna disciplina, izučavala na umjetničkim fakultetima, koji su, inače, bili samo neka vrsta više predpreme za upis na „prave“ fakultete (teološki, pravni i medicinski). Vještina raspravljanja (*ars disputandi*) se na ovim fakultetima vježbala na svim godinama studija. Obaveze njihovih studenata u tom pogledu nijesu prestajale činom završetka fakulteta. Smatralo se da obrazovan čovjek mora biti kadar da svoje misli izloži na jasan, elegantan i uvjerljiv način, uvijek i svuda.

Nešto ranija propast velikih istočnih carstava, a potom slom moćne rimske imperije, sumrak ideja i vizija nastalih u helen-skom svijetu, sužavanje osvojenih prava i sloboda i prerastanje bijede u univerzalnu pojavu – koji „pokrivaju“ prvih nekoliko vjekova nove ere – ima za posljedicu svojevrsno zatišje u sveko-likom društvenom razvoju, pa i u razvoju govorničke vještine. S dominacijom monoteističkih religija promovise se, kao domi-nantna, filozofija apsolutnog uma, koja u intepretaciji Tertulijana, rimskog crkvenog pisca s početka III vijeka, glasi: „Poslije Isusa Hrista svaka nam je znatiželja izlišna, kao i svako istraživanje poslije jevanđelja“.⁴⁶ Zamjena antičke (aris-totelovske) formule o čovjeku koji stremlji znanju formulom o bogu koji „hoće da svi ljudi dostignu spoznaju istine“, i koji tu istinu uliva u ljude putem vjere, ima za posljedicu snažno potiskivanje filozofije i pretvaranje vjere u osnovni pojam svekolike teorije saznanja. Teorijski rad i uopšte kritičko promišljanje stvarnih problema života uzmiču pred talasom dogmi. Simboličan čin gotovo potpunog uzmaca filozofije pred religijom predstavlja zatvaranje tzv. Atinskog univerzita u Konstantinopolju (u doba cara Justinijana) i izgradnja Aja Sofije – hrama božje mudrosti. S pojavom crkvene organizacije, kakvu stvara hrišćanstvo, monoteizam dobija čvrstu institucionalnu osnovu. Sve što su ranije radili nadareni pojedinci, ili razne filo-zofske i druge škole, stavlja se pod kontrolu te moćne super-strukture, koja sopstvene misli i ideje smatra obogotvorenim, a svoje norme nameće kao jedini kodeks pravog, istinski vjerskog, porodičnog i svakog drugog života ljudi. S velikim socijalnim pokretima u drugoj polovini XVIII vijeka, međutim, nestaje ta

Tim prije što je, kako J. M. Majfart kaže, bilo poželjno „da se dobra vještina govorenja nađe i u auditorijumu akademija i gimnazija, i u pjevnicama crkava i kapela, i u palatama kraljeva i vladara, i u salama kancelara i parlamenata“ (Gert Uding, *op. cit.*, str. 78).

⁴⁶ Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, Cetinje, 2010, str. 95.

više od hiljadu godina duga društvena statičnost, utemeljena na idealu traženja savršenstva u datom. Pravo na pobunu, odnjegovano u intelektualnoj klimi prosvjetiteljstva, zajedno sa konkurencijom svih i svega, postaje bitna odrednica mnogih čovjekovih akcija i kreacija. U tom kontekstu, pristup govorničkoj vještini drugačiji je nego ranije. Manje je nadahnut, ne teži da ovu izdigne u vještinu nad vještinama i manje je privržen „klasičnim“ formama i sadržajima, mada se i dalje na njih široko oslanja. I neujednačen je. U Francuskoj, na sjevernoameričkom kontinentu i drugdje, će građansko društvo pomoću „žive riječi“ i „žive aktivnosti“ krči sebi prostor, govorništvo dobija nov snažan zamah. Tamo će apsolutna monarhija nešto duže odolijeva izazovima nove društvenosti, kao u Njemačkoj na primjer, demokratska funkcija govora mnogo sporije odnosi prevagu nad bibliotečkim stilskim vježbama.⁴⁷ Ipak, i u ovom periodu preovlađuje pozitivan odnos prema govorništvu, s očiglednim nastojanjima da se ono prilagodi novim potrebama i mogućnostima. Na to utiču mnogi momenti, od pojave konstitucionalizma i afirmacije parlamentarne demokratije, te drugih oblika i sadržaja demokratskog odlučivanja, preko snažnog prodora tzv. elektronskih medija, do pojave poslovnog govora menadžerske elite.

⁴⁷ Johan Gotlib Herder to objašnjava činjenicom da Njemačka nije ni Grčka, ni Rim, nego država u kojoj, umjesto naroda ili skupština, sve važne odluke donose vladari. A tamo će se ne govori „ni pred senatom, ni na trgu“, i će „neizmijerna moć govora“ još nije postala svojinom građanstva, nema potrebe za govornicima i govorništvom (Sreten Petrović, *op. cit.*, str. 272). Jirgen Flehling i Gert Iding, o takvom stanju u Njemačkoj, tokom XIX vijeka, pišu: „Oficijelni krugovi vilhelmske Njemačke govorili su, doduše, veoma mnogo, pa ipak njihove su intencije bile antiretoričke. Narod je držan podalje od kritičkog mišljenja i govora, a upravo oficijelni državni govori često su imali za cilj onemogućavanje kritičkog mišljenja“ (*Isto*, str. 273). Oto fon Bizmark, mada lično veliki govornik, smatrao je da govornici nijesu potrebni čak ni u parlamentima.

„Demon slobode“, kako bi Perelman rekao, naročito je proširio polje pravnog govorništva. U pravno govorništvo, osim tradicionalnog sudskog, spada sve što podliježe prihvatanju i neprihvatanju, saglašavanju i nesaglašavanju, ubjeđivanju, nagovaranju, raspravljanju, sporenju, kritici, odlučivanju, potraživanju i biranju. Ta činjenica, zajedno sa jezikom propagande i drugim „marketinškim elementima“ aktuelne govorne komunikacije ne samo da je bitno izmijenila domete i uticaje parlamentarnog i uopšte političkog govora, nego je nametnula i potrebu modifikovanja cjelokupnog pravnog govorništva.

Radi prilagođavanja novim zahtjevima, govorništvo se suočilo s potrebom svog strukturnog, funkcionalnog i estetskog preoblikovanja i prevrednovanja. Reagovanja na taj izazov kreću se u širokom rasponu – od elementarne afirmacije nekih klasičnih principa i sadržaja do traganja za novim rješenjima. Jedni, poput Odena, nastoje da kalvinističku jednostavnost i trezvenost u govoru promovišu kao jedino svrsishodnu. Jer, kako kaže Oden, Calvin je „čovjek metoda“, kod kojeg ne treba tražiti „ni ushićenje, ni vatru, ni boje“. ⁴⁸ Naprosto, uloga govora „nije da zane-se, da iznenadi ili pak da pasionira, već da djeluje na razum i da ubijedi“. ⁴⁹ Saobrazno tom idealu, Herder opominje da govorniku nije potrebna „nikakva govornička oholost, nikakvo šepurenje, nikakva retorička gromoglasnost i silovitost, nikakav govornički uzlet i raskoš, nikakav patos i gestikulacija“, te da govorništvom treba da se bavi samo onaj koji je, istovremeno, „veliki u tišini, dostojanstven bez poetske raskoši, rječit bez cicero-novskih tirada, snažan bez dramatičarskog opsjenarstva, mudar bez školskog mudrovanja, privlačan bez političke pameti“. ⁵⁰

⁴⁸ A. Dermesteter et A. Harzfeld, *Le XVIIe siecle en France*, Paris, 1934, str. 11.

⁴⁹ *Isto.*

⁵⁰ Sreten Petrović, *op. cit.*, str. 272.

Drugi, ugledajući se na Kanta, potenciraju platonovsko određenje razlika između „pravog govorništva“, čiji je zadatak da oplemeni i nauči dobru i „nepravog govorništva“, kao vještine iskorišćavanja ljudskih slabosti radi postizanja nekih drugih ciljeva. Želja im je da ukažu: da u klasičnom govorništvu postoje tri vrijednosno različita sloja – estetski (igra i zadovoljstvo), logički (istina) i paralogički (obmana i nagovor); da je vrijedno pažnje samo govorništvo koje je utemeljeno na istini, jer je rezultat razuma, i u funkciji je objektivnog uvjeravanja; da se u osnovi takvog govorništva nalaze logički izvedeni „jasni pojmovi“, koji su sami po sebi dovoljno jaki argumenti za dokazivanje i nagovaranje, kojima ne treba nikakva dodatna obrada i uljepšavanje. Treći, priklanjajući se Dekartovoj filozofiji racionalističke retorike, nastoje da dokažu da za govorništvo nije presudan estetski momenat, ni bilo što iz estetsko-čulnog sloja duha, već razum.⁵¹ Četvrti, poput Keneta Berka, Dejla Karnegija i Haima Perelmana, afirmišu ideju nove retorike. U gotovo svim ovim reagovanjima misli se na iste principe i zahtjeve, tj. na potrebu i mogućnost da se govorništvo uopšte više razvije i unaprijedi. Jedino pobornici ideje nove retorike svom predmetu prilaze različito i s posebnim ambicijama.

Potreba za ovom „novom retorikom“, smatraju pobornici te ideje, ravna je onoj koja je svojevremeno Platona motivisala da ponudi svoju „novu retoriku“. Njihov učinak, međutim, nije imao čak ni Platonove domete.

⁵¹ Dekart je uvjeren da je snaga razmišljanja, a ne fantazija, ta koja odlučuje hoće li govor biti dobar ili ne. On kaže: „Oni koji najjače rasuđuju i koji najbolje mozgaju o svojim mislima, kako bi ih učinili jasnim i razgovjetnim, mogu uvijek da najbolje ubijede u ono što izlažu, pa makar govorili samo donjebretonskim, i makar da nijesu nikad naučili retoriku“ (P. Guirraud, *Stilistika*, Sarajevo, 1964, str. 22).

Edmund Berk, tako, novu retoriku definiše kao „upotrebu jezika na takav način da se proizvede željeni utisak na slušaoce ili gledaoce“.⁵² Nova retorika se, po njemu, razlikuje od „stare“, ne po tome što nema „nagovarački aspekt jezika“, nego po tome što joj je drugačija „strategija moći privlačenja“. Berk, naime, kaže: „Razlika između ‘stare’ retorike i ‘nove’ retorike može se shvatiti na ovaj način: dok je za ‘staru’ retoriku ključni pojam bio *nagovaranje*, a njegovo naglašavanje je ležalo u svjesnoj namjeri, ključni pojam ‘nove’ retorike je *identifikacija* koja djelimice može uključivati i nesvjesne faktore u svom djelovanju“.⁵³ I nova retorika se, dako, služi vještinom govora, i neodvojiva je od logike, etike i estetike. Priklanjajući se logici sinkretizma, što ga je nametnula novovjekovna naučna i teorijska misao, Berk smatra da savremeno govorništvo nužno podrazumijeva saradnju svih filozofskih disciplina sa svim pedagoško-psihološkim, komunikološkim, politikološkim i sociološkim naukama. Njegovo mišljenje, međutim, ne dijele mnogi, i to kako u pogledu nužnosti objedinjavanja svih disciplina koje se bave govorništvom, tako i u pogledu potrebe da se ono oslanja na teorijske i naučne principe.

Glavne intencije Dejla Karnegija u afirmaciji ideje nove retorike veoma su bliske idealima nekih Kvintilijanovih savremenika, koji su tvrdili „da je prirodno samo ono govorništvo koje potpuno liči na svakidašnji govor“.⁵⁴ Karnegi, naime, smatra da govorništvo treba da bude neka vrsta proširene konverzacije, budući da savremeni čovjek traži „’prirođen način govora’, samo jačim glasom“.⁵⁵ Objašnjavajući zašto tako misli, on kaže: „Dvadesetih godina ovog stoljeća (odnosi se na XX stoljeće – R. R.) rodila se nova škola govorništva. U skladu s duhom vremena, ta je škola moderna i praktična poput automobila, sažeta poput telegrama,

⁵² Sreten Petrović, *op. cit.*, str. 278.

⁵³ *Isto*, str. 277-278.

⁵⁴ Kvintilijan, *op cit.*, str. 534.

⁵⁵ Dale Carnegie, *Psihologija uspjeha*, Zagreb, 1982, knj. III, str. 152.

efikasna poput reklame. Današnje slušateljstvo ne prihvata više vatromete riječi koji su nekada bili u modi. Savremeni slušaoci, bez obzira na to da li je u pitanju petnaestak ljudi na poslovnom sastanku ili hiljadu ljudi pod šatorom, žele da im se govornik obraća na isti neposredan način na koji se govori s nekim od slušalaca u običnom razgovoru, ali glasnije i energičnije⁵⁶.

Haim Perelman, za razliku od Berka i Karnegija, nema u prvom planu govorništvo uopšte, kao ni opšte probleme govorništva. Njega interesuje samo pravno govorništvo, i to u znatno širem okviru od onoga što se pod ovim tradicionalno podrazumijevalo. Perelman zakonodavca i sudiju smatra glavnim reprezentantima pravnog govorništva, ali ne i jedinim govornicima u pravu. Na isti način govori i o različitim auditorijumima u pravu, kojih može biti više i u sudnicama i u parlamentima, ali i izvan njih. On pravni proces posmatra ne samo kroz globalno uzajamno preplitanje i uslovljavanje stvaranja i primjene prava, već i kroz stvaranje i primjenu tipičnih pravnih akata i u njima sadržanih pravnih pravila (a to su, po njemu, ustavi, zakoni, podzakonski opšti akti, pojedinačni upravni, privatni i sudski akti), te ponašanje subjekata na koje se ti akti i pravila neposredno odnose. Insistirajući na tome da svaki od tih segmenata ima svoju retoriku, Perelman govori o pravnoj retorici društva, retorici ustavotvoraca i zakonodavaca, podzakonskoj retorici, retorici upravne vlasti, sudskoj retorici. On pravnom govorništvu ne prilazi s ciljem da ponudi sve odgovore na izazove koji ga prate, već s namjerom da dio tih odgovora potraži u teoriji argumentacije i pomoću nje. Taj Perelmanov naum posebno se odnosi na sudsku retoriku, kojoj poklanja najviše pažnje i iz čijih primjera izvodi pojedine opšte zaključke.

Promjene u uslovima života i načinu življenja, koje je donijela naučno-tehnološka revolucija, učinile su, pored ostalog, da briga za razvoj savremenog govorništva, makar i za kratko, padne ispod dozvoljivog nivoa. Niti ima dovoljno organizovanih oblika

⁵⁶ *Isto*, str. 151-152.

izučavanja govorništva, niti ih prati odgovarajuća literatura. Izučavanje govorničke vještine u okviru oficijelnih obrazovnih sistema i programa, ukoliko ga uopšte ima, uzgredno je i parcijalno. Slično je i u raznim školama za menadžere, novinare i druge djelatnike na javnoj sceni u kojima se izučavaju djelimično pojedini psihološko-etički i stilistički aspekti govorništva, bez dovoljnog uzimanja u obzir njegovih diskurzivnih tehnika i sistema (metoda) uvjeravanja. Situacija nije bolja ni u pogledu literature, posebno udžbeničke. Najveći dio oglada i studija u ovoj oblasti kudikamo se više bavi raznim kontroverzama antičkog govorništva, odnosno istorijom govorništva, nego krucijalnim pitanjima i problemima aktuelne govorničke prakse.⁵⁷ Njihova okrenutost savremenom govorništvu po pravilu je limitirana uvjerenjem da je prošlo vrijeme „zlatoustih“ govornika, te da savremeni čovjek nema potrebe „da troši vrijeme i novac na učenje mehanizama govora, nastanka glasova, fonetskih pravila, kićenih riječi i govorničke gestikulacije“.⁵⁸ Savremeni pisci slijede u velikoj mjeri Fihteovo shvatanje, po kome se „govornička veština ne može nikad steći sistematskim učenjem“, već samo „sistematskom živom vežbom“.⁵⁹ U tim promišljanjima ponekad nema mjesta ni za onoliko razumijevanja teorijskog u govorništvu koliko ga je svojevremeno pokazivao Bjelinski, savjetujući zainteresovane za ovu materiju: „Ako želite da ljudima koji nameravaju da postanu govornici date sredstvo za proučavanje govorništva – nemojte da pišete retorike, nego saberite govore poznatih govornika svih vekova i naroda, propratite ih

⁵⁷ Izuzetak u tom pogledu, predstavljaju studije posvećene različitim govornim stilovima, odnosno razlikama između starog (aristokratskog) i novog (demokratskog) govorništva (K. Kmeil, *Democratic Eloquency*, New York, 1990), odnosno knjige (udžbenici) u kojima se upoređuju klasični oblici i principi govorništva sa savremenim potrebama (E. P. J. Corbett, *Classical Rhetoric for the Modern Student*, New York - Oxford, 1990).

⁵⁸ Dale Carnegie, *op. cit.*, str. 7.

⁵⁹ Milivoj Popović Mavid, *Lepota kazane reči*, Beograd, 1996, str. 501.

podrobnom biografijom svakog autora i potrebnim historijskim obaveštenjima; tako ćete učiniti veliku uslugu i govornicima i ne-govornicima“. ⁶⁰

Tri se stvari, međutim, nijesu promijenile.

Prvo – nije se promijenila, u smislu da je manja nego rnije, čovjekova potreba za govorništvom. Umjeti dobro govoriti i dalje je nezamjenljiva komponenta čovjekovog psihičkog, intelektualnog i profesionalnog bića i bitna pretpostavka njegovog kvalitetnog učestvovanja u raspravljanju i odlučivanju, najprije o pitanjima i problemima sopstvenog života, a potom i o opštim, zajedničkim temama i dilemama. Biti stvarnim sudionikom u procesima oblikovanja slobodnog i demokratskog svijeta i života, znači biti spreman i sposoban: da se sopstvena ličnost u svakoj prilici iskaže kao kultivisana, kreativna, preduzimljiva i prepoznatljiva; da se u svijetu demokratskog suživota različito mislećih, sopstveni individualitet i integritet izrazi na autentičan i uvjerljiv način; da se sopstveni ciljevi i interesi izlažu i brane saobrazno datim društvenim okolnostima i potrebama, na način koji podrazumijeva tolerantan i korektan odnos prema mišljenjima, stavovima i interesima drugih; da se nesaglasja, sporovi i konflikti rješavaju mirno i razumno, snagom argumenata, a ne argumentima sile i prinude. I obrnuto, čovjek koji je lišen stilski i jezički dotjeranog, funkcionalnog, etički utemeljenog i estetski oblikovanog govora lišen je vize za život koji ima smisla i vrijedan je poštovanja. Bez vještine dobrog govorenja nije moguće razviti razne oblike konstruktivnog i kooperativnog istraživanja stvarnosti, prevladati predrasude, razbiti unutrašnje skučenosti, obuzdati sile spoljašnje prinude i represije, proširiti granice prava i sloboda. Kultura govora i umjetnost debatanja, kaže Spens, isto su što i umjetnost življenja, budući da u raspravu ulazimo „zato što moramo, zato što to život zahtijeva, zato što je, na kraju krajeva, i sam život rasprava“. ⁶¹

⁶⁰ *Isto*, str. 502.

⁶¹ Gerry Spence, *Raspravom do pobjede*, Beograd, 1996, str. 25.

Drugo – nije se promijenio princip da čovjeku odgovara govorništvo njegovog, a ne nekog drugog doba, odnosno činjenica da govorništvo kao takvo od svog nastanka ima neke imanentne trajne vrijednosti. Tako, čovjeku postindustrijske ere odgovara govorništvo koje je drugačije od antičkog. To se prvenstveno odnosi na one njegove elemente koji su ga činili, ili još čine, nekom vrstom umjetnosti. Savremeni čovjek, pragmatičan i suočen s mnogobrojnim izazovima tzv. brzog življenja, govorništvo ne doživljava kao umjetnost i razonodu, niti ima vremena (i raspoloženja) da sluša govornika koji dugo govori. Njemu treba kratka, jasna i pouzdana poruka, saopštena jednostavno, opušteno i duhovito. No, ima i puno toga što savremeno govorništvo ne podrazumijeva manje od klasičnog. Njegovu valjanost ne određuju samo otvorenost prema zahtjevima koje nameću rezultati novijih istraživanja u oblasti pedagoško-psiholoških, komunikoloških, politikoloških i socioloških nauka, nego i oslonjenost na provjerena klasična govornička pravila i principe. Zahtjevi u pogledu formiranja govornikove ličnosti i načina njegovog komuniciranja s auditorijumom, nijesu manji nego ranije. Savremeno govorništvo, osim toga, kao i ono prije njega, treba da bude i dovoljno uvjerljivo – i lijepo. Današnji čovjek jeste drugačiji od svojih predaka u koječemu. Promijenile su se mnoge njegove navike i potrebe. No, privući će ga samo uvjerljiv govor, a osjećaj za lijepo i dalje mu je ostao.

Treće – i dalje važi pravilo da čovjek koji ne njeguje govorničku vještinu – na najbolji način, i najviše što može – čini grešku i grijeh. Grešku, jer se lišava jedne od najvažnijih pretpostavki duhovno, i svakako drugo, ljepšeg i bogatijeg života. Grijeh, jer ne cijeni jedino svojstvo kojim ga je priroda obdarila u odnosu na ostala živa bića – i to ne kao apsolutnom privilegijom, već kao nadoknadom za neke fizičke i psihičke insuficijencije spram onog što ona imaju.